

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית תמוז תשס"ו

ראש הממשלה ושר המדע והתרבות בביקור ממלכתי באקדמיה

האומה, ועל המאמץ היצירתי המתמיד להנחיל לשפה העברית מושגים ומונחים חדשים ולהטמיעם בשגרת הלשון.

השר פז-פינס דיבר על הישגי האקדמיה, פרי עשרות שנים של עבודה מאומצת ותובענית, ששיאם בא לידי ביטוי במפעל המילון ההיסטורי, שהוא "מפעל לאומי לכל דבר ועניין". השר הדגיש את הקשר שהאקדמיה מקפידה לקיים עם הציבור ואת חשיבותו לחיזוק מעמדה. "אנו מעריכים את פעולתכם ומחויבים למפעלכם-מפעלנו", אמר השר.

את מפעל המילון ההיסטורי הציג עורך המילון וסגן נשיא האקדמיה, פרופ' אברהם טל: "רבות טרחנו כדי ללקט כל מידע על אוצר הספרות היהודית ולהעלות כל חיבור, בין גלוי ומצוי בכל מקום שחיים יהודיים תוססים בו, בין עלום ונשכח, שדורות זנחוהו, ולא נודע אלא זכרו מחיבורים אחרים. תצלומים מכל הספריות בעולם ופרסומים מדעיים של מלומדים מכל האומות כונסו במדפי האקדמיה, וחבורת מלומדים הפיקה קונקורדנצייה של כל היצירה העצומה הזאת. הם קראו כל כתובת, כל מטבע וכל טביעת חותם, כל פיסת קלף וכל פפירוס, כל דף נייר. פרי עמל השנים הללו הוא מאגר המילון ההיסטורי במרשתת לתקופה העתיקה".

בעתיד, ציין פרופ' טל, יכיל המאגר גם מסד נתונים של הספרות החדשה (מימי ההשכלה ועד ימינו), ואם ימצא המימון הדרוש, יורחב המאגר גם לתקופת ימי הביניים. **אביטל כ"ץ**, ראש מדור המשוב באקדמיה, הדגימה את פעולת המאגר.

ביטוי לעבודת המינוח הענפה של האקדמיה נתנו פרופ' **שלמה נאה**, יו"ר ועדת המינוח המרכזית של האקדמיה, ו**רונית גדיש**, המזכירה המדעית; דבריהם מובאים בהמשך הגיליון.

מימין: נשיא האקדמיה, ראש הממשלה, שר המדע והתרבות

ראש הממשלה: משורשי העמוקים של העץ העתיק ומגזעו העב האקדמיה מצמיחה נטיעות חדשות וענפים רעננים

ראש הממשלה מר **אהוד אולמרט** נענה להזמנת נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** ופינה מזמנו כדי לבוא ולכבד את האקדמיה ללשון העברית לרגל יובלה ולרגל מלאות חמישים שנה לכינונו של מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. הצטרף לביקור השר הממונה על האקדמיה, שר המדע והספורט מר **אופיר פז-פינס**. לכבוד ראש הממשלה והשר התכנסה מליאת האקדמיה לשיבה חגיגית בנוכחות עובדי האקדמיה, ידידי האקדמיה ומוזמנים ובהם ראש מנהל התרבות מר **מיכה ינון**. במעמד הזה נחנך הנוסח המוסמך של "מאגרים" - אתר המילון ההיסטורי במרשתת.

"המוסד הזה, היכלה של שפתנו, אוצר ואוגר, מעבד ומחבר את מכמניה ורבדיה של העברית הקדומה, החדשה והמתחדשת. משורשי העמוקים של העץ העתיק ומגזעו העב אתם מצמיחים נטיעות חדשות וענפים רעננים על פי צורכי הזמן שלעולם אינו שוקט על שמריו" - במילים אלו פתח ראש הממשלה את נאומו בביקורו באקדמיה ביום כ"ג בסיוון תשס"ו (19 ביוני 2006). ראש הממשלה שיבח את האקדמיה על עבודת המחקר השקדנית, המעשירה ומשמרת את רכושה הלשוני של

עוד בגיליון

- "מעמד השורש במילונות העברית החדשה" מאת ראובן מירקין
- למד לשונך - מילים בשימוש כללי ומונחי אריגה אמנותית
- על פעולת המינוח המקצועי

נשיא האקדמיה: שום מוסד מחקר ותרבות לא יכול ליטול על עצמו את המשימה שהאקדמיה נטלה על עצמה - הכנת מאגרים של ספרות עם ישראל לדורותיה ולחטיבותיה

נשיא האקדמיה פרופ' בר-אשר הודה לראש הממשלה ולשר על ביקורם באקדמיה ובייחוד "בעת שרקטות ופצמ"רים ניחתים על שדרות, וראש הממשלה טרוד בשאלות הרות גורל ובמצוקות לאומיות שכמעט אין רואים מהן מוצא". הוא ציין כי ראש הממשלה הראשון ושר הביטחון **דוד בן-גוריון** עסק בכינונה של האקדמיה בעיצומה של מלחמת השחרור, משום שהבין שכוחו של העם הזה ברוחו, ברוחב אופקיו הרוחניים ובהישגיו בכל תחומי המדע.

ביקור ראש הממשלה

המשך מעמוד 1

הנשיא אמר כי אף שהאקדמיה מזוהה בעיני רבים כמוסד העוסק במינוח ובחידושי מילים, והיא גאה במימושה של המשימה הזאת, האקדמיה הוקמה כדי לשמש מוסד מחקר לשון העברית. לפני חמישים שנה בדיוק הוחל בהכנות לכינונו של מפעל המילון ההיסטורי לשון העברית בעריכת פרופ' זאב בן-חיים. "אנו נטלנו ונוטלים על עצמנו משימה ששום מוסד מחקר ותרבות בארץ ובעולם לא יכול ליטול על עצמו – הכנת מאגרים של ספרות עם ישראל לדורותיה ולחטיבותיה כשהיא מנופה ומנותחת וערוכה בקונקורדנציות. ואם יהיו לנו הכלים והאמצעים, נבוא לכתוב את המילון תקופות תקופות שיצטרפו למילון היסטורי אחד".

פרופ' בראש אף הזכיר את המצוקה החומרית שהאקדמיה נתונה בה בשנים האחרונות בגלל קיצוצים גדולים בתקציבה, ואמר כי כל

חברים חדשים

מליאת האקדמיה בישיבתה ביום כ"ג בסיוון תשס"ו (19 ביוני 2006) בחרה בפרופ' טקמיצו מוראקה לחבר כבוד באקדמיה. לחברים יועצים נבחרו פרופ' סיריל אסלנוב, הסופרת גיל הראבן ופרופ' מרדכי כסלו.

לזכרו של יהודה פליקס

יהודה פליקס נולד בפולין בשנת תרפ"ב (1922); בשנת תרצ"ח, בהיותו בן 16, עלה ארצה בגפו. כל משפחתו נספתה בשואה. הוא נפטר ביום א' בכסלו תשס"ו (2 בדצמבר 2005).

הוא היה פרופסור אמריטוס במחלקה למדעי החי באוניברסיטת ברא"ל וממייסדי המחלקה ללימודי ארץ ישראל ועמד בראשה שנים ארוכות. בשנת תשמ"א נבחר לחבר-יועץ באקדמיה והשתתף בעבודת הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל ובוועדה למונחי הביולוגיה. פרופ' פליקס היה מחשובי החוקרים בתחום הטבע והקאליה של עולם המקרא, ומחקריו על הצומח, החי והחלקאות בארץ ישראל נודעו ברבים. במחקרים האלה היטיב לשלב בין ידיעותיו הנרחבות במקרא ובספרות חז"ל ובין ידיעותיו בבוטניקה.

פרופ' פליקס פרסם שמונה-עשר ספרים ועשרות מאמרים מדעיים וכתב מאות ערכים באנציקלופדיות ובלקסיקונים. ספרו האחרון, "תלמוד ירושלמי – מסכת מעשרות", יצא לאור בשנת תשס"ה.

לזכרו של עזרא נוריאל

ד"ר עזרא נוריאל עסק שנים רבות בפעילות ענפה במכון התקנים הישראלי ותרם מן הידע המדעי העשיר שלו לתקינה ולמינוח בישראל. ד"ר נוריאל היה חבר ויו"ר בוועדות המשותפות למכון התקנים ולאקדמיה לשון העברית בנושאי איכות הסביבה, טכנולוגיה ומידע, אלקטרוניקה ומונחי חירום.

ד"ר נוריאל היה איש אשכולות, בעל ידע מקצועי נרחב ובעל חוש לשוני וידע בשפה העברית ואף נודע בנוגע הליכותיו ובצניעותו – "כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק [...] צנוע וארך רוח" (אבות ו, א). פרופ' שרגא אירמאי, בעבר יו"ר הוועדה המרכזית לטכנולוגיה וחבר בוועדות המינוח של האקדמיה במכון התקנים, כתב כי ראוי לכבד את זכרו של עזרא נוריאל ולציין את פעילותו הבינתחומית האיכותית כדמות מופת בשדה התקינה והאיכות בישראל.

צהרים, מחרת

שאלות ותשובות

שאלה: מה ההגייה הנכונה של המילה **צְהָרִים**? תשובה: יש לדעת שהשאלה על מהותו של הקמץ במילים כגון **צְהָרִים**, **מְחָרַת** מתעוררת רק במסורת ההגייה הספרדית. במסורות התימנים והאשכנזים כל הקמצים נהגים o (כמו החולם שלנו), אין קמץ "קטן" לעומת "גדול" או "רחב", ולכן אין לדבר על מסורת אשכנזית השונה מהמסורת הספרדית בהגיית המילים האלה דווקא. במסורת ההגייה הספרדית הקמצים שמוצאם מתנועת a היסטורית נְהָגִים בתנועת a (כמו הפתח שלנו), והוא הנקרא קמץ (סתם), קמץ גדול, קמץ רחב; דוגמאות: בְּשֵׁר, שְׁמֵרוֹ, קָם, לְמָה, עֲלֵמָא – כל אלה קמצים גדולים הם. הקמצים שמוצאם מתנועת u היסטורית נהגים בתנועת o, והוא הנקרא קמץ קטן; דוגמאות: כְּתָלוֹ, תְּכַנִּית, אֲזַנִּים, כָּל־, מְדַכֵּי. במסורת הספרדית יש חריג אחד לעניין זה: קמץ הבא לפני חטף קמץ (ולעיתים רחוקות לפני קמץ רגיל) הוא קמץ גדול; לכן כל הקמצים הראשונים במילים כגון מְחָרַת, צְהָרִים, אֶהְלוֹ, פְּעֵלוֹ, סְהָרָה, נְעָמִי, יְחָרֵם, יַעֲמֵד, בְּהָרִי-אֶף, וְחֻלְלִים נהגים a במסורת זו. נראה שיסודה של מסורת זו ברצון להגות כל קמץ בהברה פתוחה כקמץ גדול (אבל לא כל קמץ בהברה סגורה הוא קטן; ראה בדוגמאות לעיל).

עד כאן לעניין העובדות. אבל כיוון שהשאלה הנשאלת היא "מה ההגייה הנכונה", נאמר כך: המסורת הספרדית – בת מאות השנים – בעינה עומדת, ומי שמקבל עליו את המסורת הזאת בשלמותה, עליו להגות את הקמצים הנדונים כקמצים גדולים, לפחות בקריאת התורה ובתפילה.

כאמור, מי שהוגה הגייה אשכנזית מקורית או תימנית מקורית, אין לו בעיה, והוא הוגה את כל הקמצים בתנועת o.

מחיי הלשון החליטו – לאחר לבטים וויכוחים רבים – לקבל עליהם את ההגייה הספרדית, אבל לא על כל דקדוקיה ופרטיה, ובמקומות מסוימים הפעילו שיקולים דקדוקיים-היסטוריים כדי לסטות ממסורת זו (ראו, למשל, במאמרו של משה בראש "על העקרונות בקביעת הנורמה בדקדוק בוועד הלשון ובאקדמיה ללשון", לשוננו נד [תש"ן], עמ' 130–142).

הגע בעצמך: מבנה המילה **אֶהְלוֹ** זהה בדיוק למבנה המילה **פְּתָלוֹ**; אין זה סביר שבְּכֶתְלוֹ יהיה הקמץ קטן (לכל הדעות) ובאֶהְלוֹ יהיה גדול. לא מתקבל על הדעת שבמילה **יַפְקֵד** יהיה הקמץ קטן (=יַפְקֵד) ובִיעֲמֵד הוא יהיה גדול.

אגב, יש עוד "מוזרות" מעניינת במסורת ההגייה הספרדית: את הקמצים במילה **כָּל** בפסוק "כָּל עצמותי תאמרנה..." (תהלים לה, ז) ובפסוק "כָּל אֲחֵי רֵשׁ שָׁנְאוּהוּ..." (משלי יט, ז) הם קוראים כקמץ גדול, אף על פי שאין בזה "היגיון" דקדוקי (ראו על סיבת הגייה זו אצל שלמה מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 101).

לכן קבעה האקדמיה: "את הקמץ במילים כגון פְּעֵלִי פְּעֵלֶם וּפְעֵלְכֶם הוגים o. במסורת הספרדית נהגה קמץ זה a, כדין קמץ בהברה פתוחה" (החלטות האקדמיה בדקדוק, לשוננו לעם נה [תשס"ה-תשס"ו – חוברת מיוחדת], עמ' 28).

כמובן, חטף-קמץ נהגה o לכל הדעות ובכל העדות, ולכן יש להגות tsohorayim (צְהָרִים), mohorat (מְחָרַת) – או במסורת הספרדית, כאמור, mahorat, tsahorayim – ובשום אופן לא maharat, tsaharayim, כפי שנשמע לעתים במקומותינו.

גבריאל בירנבאום

המינוח המקצועי בימינו

לצד הכנת המילון ההיסטורי מהווה עבודת המינוח חלק עיקרי בפעולתה המדעית של האקדמיה ללשון העברית. בוועדות המקצועיות ובוועדת המינוח המרכזית חוברים מומחים מן התחומים המקצועיים עם מומחים ללשון כדי לקבוע מונחים עבריים מדויקים בכל תחומי המדע, הטכנולוגיה, הכלכלה, האמנות, חיי הרוח וחיי היום-יום. עבודה רוחשת זו מתנהלת באינטנסיביות כבר יותר ממאה שנה, מאז ייסוד ועד הלשון, והיא מלווה את התפתחות החיים בארץ בפעילות מתמדת של התאמה, שינוי וחיידוש.

היום כבר איננו חוששים כפי שחששו הראשונים שמא העברית, שקמה לתחייה מתוך מקורותיה העתיקים, אינה מסוגלת להתמודד עם הדרישות הקפדניות של המינוח המדעי המודרני. העברית החיה והתוססת שלנו מגלה יכולת מופלאה של שימור וגמישות בקריאת שמות לכל העצמים הטכנולוגיים והתרבותיים החדשים. ואף על פי כן ניצבות היום בפנינו בעיות חמורות לא פחות, ואולי אף חמורות יותר, בסיגול המינוח המקצועי שאינו נעשה קל ופשוט יותר עם חלוף הזמן. זאת בעיקר בשל ההתפתחות המואצת של המדע והטכנולוגיה, בייחוד בתחומי התקשורת והמחשבים. אנו עומדים כיום בפני מבול גובר והולך של מונחים הדורשים חלופה עברית, והפער בין יכולת הפעולה שלנו לבין הדרישות המתברות במהירות מתרחב באופן מדאיג. טכנולוגיית המידע מציבה בפנינו בעיה חמורה במיוחד מאחר שחלקים רחבים שלה חדלו מלהיות נחלתם הבלעדית של מומחים לדבר – כמעט אין היום אדם שאינו משתמש באמצעי מחשוב ותקשורת מתוחכמים בשימוש יום-יומי. מונחים רבים בתחום זה אינם מונחים מקצועיים בלבד אלא משמשים יותר ויותר כמילים רגילות בשפה המדוברת. ואם אנו שומעים היום מי שאומר "תעשה פרורורד" – או באופן יצירתי יותר "תפרוורד לי את המייל" – אנו יכולים מצד אחד לעמוד על חיותה וכושרה של העברית לסגל בטבעיות מונחים זרים, ומצד שני להבין את הסכנה

שבחדירה המסיבית של אנגלית המחשבים לתוך השפה העברית. דוגמה זו ושכמותה מלמדות כי בתחום זה לא בהכרח תצמח טובה ללשונו אם ניתן לה "להסתדר לבד", ומצביעות על הדחיפות שבעבודת המינוח המסודרת, החיונית לשמירה על עצם דמותה של השפה ולא רק כעזר לגופים המקצועיים. הצורך הטבעי של דוברי השפה במינוח עברי בכל התחומים מתבטא גם בתרגומים ספונטניים מן האנגלית הנעשים בידי חברות מסחריות בספרי הדרכה טכניים ובמנשקים העבריים של תכנות המחשבים, וגם על ידי חוקרים ואנשי מקצוע בתחומי ידע שרוב הספרות המקצועית שלהם כתובה בשפות זרות, בעיקר באנגלית. בתרגומים אלו יש לפעמים יצירות יפות, אולם בדרך כלל הם סובלים מפשטנות של תרגום מילה תחת מילה מן האנגלית וכך מוסיפים הם ללשונו מבנים וצירופים שאינם מתאימים לרוחה.

ועדות המינוח של האקדמיה פועלות בתוך הסבך הזה במאמץ מתמשך מול שיטפון המילים הזרות ותרגומיהן, והן עוסקות בעיקר בביקורת של המונחים המקצועיים שקבעו בעלי המקצוע בתחומיהם, בעדכון מתמיד של המונחים הישנים וגם, לעתים, בהמצאת מונחים חדשים. חשוב להדגיש שבעיקרה מטרתה של מלאכת המינוח

אינה בריאת מילים חדשות, אלא כאמור הסדרה ותיאום של מונחים, שרבים מהם כבר משמשים את בעלי המקצוע. ועדות המינוח עובדות בשיתוף פעולה הדוק ופורה עם גופים ממלכתיים וציבוריים כמו צה"ל, מכון התקנים ומשרדי ממשלה, ופועלים בהן עשרות חברים בכל הארץ, אנשי מקצוע ואנשי לשון – כולם עובדים בהתנדבות גמורה מתוך מסירות למקצוע ואהבת הלשון. לעת הזאת פועלות באקדמיה שלושה-עשרה ועדות מינוח מקצועיות. לא מכבר נסתיימה עבודתן של כמה ועדות ובהן הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל והוועדה למונחי הבנקאות ושוק ההון. בקרוב תחלנה לפעול ועדות חדשות בתחומים אחרים ובהם מוזיקה ותקשורת.

פרותיה של עבודה מאומצת ומסורה זו ניכרים במאות מילוני המונחים, בכל תחומי המדע והחיים, שהפיקה האקדמיה, ובמאגר שבאתר האקדמיה במרשתת-אינטרנט המכיל יותר ממאה אלף מונחים. אבל השכר האמתי למאמץ הזה הוא בכניסתם של המונחים הללו לשימוש טבעי בפייהם של העוסקים במקצוע ובלשונם החיה של דוברי השפה העברית.

שלמה נאה

מנהג הלשון ורציפות העברית

- - - שני תהליכים מכריעים משפיעים על דמותה של העברית בזמננו, האחד פנימי והאחר חיצוני. התהליך הפנימי הוא פועל יוצא של הפיכת לשוננו ללשון חיה. חיותה כרוכה מטבע הדברים בהתרחקות מתמדת מן המקורות, בפער הנפער בין העברית כפי שהיא הולכת ומתגבשת, הולכת ומשתנה לנגד עינינו, ובין העברית המסורה לנו במקרא, בספרות חז"ל ובכל הספרות העברית שנכתבה במהלך הדורות. התהליך החיצוני המשפיע על העברית הוא תהליך הגלובליזציה המשולב בהשתלטות האנגלית ובחדירתה לכל פינה ופינה בחיינו – בתכתובת האלקטרונית, בתחומי הצריכה והבידור, בתחומי הטכנולוגיה והתעשייה ובעולם האקדמי.

אנו עדים אפוא לשטף של צורות חדשות ושל מונחים חדשים המשקפים חשיבה צורנית-דקדוקית וסמנטית שאינה ברוח העברית השורשית. האקדמיה על ועדותיה ומליאתה, והמזכירות המדעית כשליחתן, מנסות לנווט את דרכה של העברית במציאות זו. עלינו להביא בחשבון את מנהג הלשון הרווח בפי מיליוני דוברי העברית בת ימינו, ועם זאת לשמור על רציפותה של העברית ועל אחדותה. מילים רבות ושימושי לשון רבים מתחדשים מחוץ לכותלי האקדמיה, ולעתים קרובות מדובר בחידושים שאינם אלא בבואה של האנגלית, החורגים מן המערכות של העברית ועלולים לפורר אותה. האקדמיה מנסה להנחיל חשיבה עברית ופתרונות עבריים ולשמור על זיקה למקורות בתכנים ובצורות.

האקדמיה פועלת את פעולתה מתוך משא ומתן ער עם הקהל הרחב ועם קבוצות ייעודיות – אנשי מקצוע, אנשי ממשל, מורים, עורכי לשון, מתרגמים, כותבים, אנשי תקשורת ופרסום. בשיתוף הפעולה בין האקדמיה ללשון לקהל דוברי העברית תלויה הצלחת המפעל כולו.

רונית גדיש

ראש הממשלה, שר התרבות, פרופ' שלמה נאה

מימין: רחל רוזנברג, רונית גדיש, אביטל כ"ץ

רְכִינוּעַ

- (באנגלית: Segway, שם מסחרי; השם המלא: Segway Human Transporter) ■

כלי רכב קטן המחקה את יכולות הגוף האנושי לשמור על שיווי משקל וללכת. על הרוכב לרכון קדימה כדי להתקדם, להישען לאחור כדי לנסוע אחורנית ולהטות את הגוף לצד כדי לנוע ימינה או שמאלה. הרכינוע הוכנס בעת האחרונה לשימוש בארץ.

פְּתִיכָה

- פֶּלְטָה (באנגלית: palette; מצרפתית) ■

לוח של צייר למשיחה ולפיתוח (ערבוב) של צבעים. בדרך כלל הפתכה אליפטית, ויש בה מקום להנחת הצבעים וכן חלל להכנסת האגודל, כדי שהצייר יוכל להחזיק בידו האחת את הפתכה ובידו האחרת יוכל לצייר. למילה פְּתִיכָה משמעות נוספת: קשת של צבעים שאמן מסוים משתמש בה או קשת האופיינית לאסכולת ציור.

השורש פת"ך מוכר בלשון חז"ל במשמע של עירוב, גיוון בגוונים ובצבעים שונים. לדוגמה: "וכתי' זיהי ברד ואש' ... רבי נחמיה אמר: אש וברד פתוכין זה בזה" (פסיקתא דרב כהנא, ג ועוד). בעברית החדשה: "נתגלתה לפניו פתאום חומת ירושלים, שזורה באש אדומה, קלועה בזהב, מוקפת עננים אפורים פְּתוּכִים בעננים כחולים" (עגנון, תמול שלשום, עמ' 190).

חֶפְיֵץ

- (באנגלית: gadget) ■

חפצי מותרות למיניהם ובהם מכשירים טכנולוגיים מתוחכמים, כלים שימושיים בעלי תוספת חדשנית וחפצי נוי, כגון מכשירי ניווט, פנס בתוספת מצפן, מטוטלת נוי על שולחן כתיבה. במילה חֶפְיֵץ רמו לחֶפֶץ הן בהוראת עצם מוחשי הן בהוראת רצון או חֶשֶק.

מְסַעֵד

- (באנגלית: carer, care attendant, caregiver) ■

מי שתפקידו לטפל באדם שמצבו סיעודי: לסייע לו בפעולות היום-יום, לסעוד אותו ולספק את צרכיו. בארץ מועסקים מְסַעֵדִים (עובדים זרים, בעיקר מן הפיליפינים) הגרים בבית המטופל. המילה מְסַעֵד שורשה סע"ד, שאחד ממשמעיו הוא לתמוך, לעזור. צורתה היא צורת הבינוני של בניין פֻעַל. סעוד הוא שם הפעולה והוא משמש בצירופים כגון אח סיעודי, מחלקה סיעודית.

נְעִימוֹן

- (באנגלית: ringtone) ■

נעימה או דיבור קצרים ממוחשבים המשמשים לצלצול הטלפון.

לַמֵּד לְשׁוֹנֵךְ

התשס"ו - 2006 האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

עֲבוֹתוֹת, מַעֲשֵׂה עֲבוֹת

■ (באנגלית: cordage)

כלל החוטים, החבלים, הפתילים, המיתרים, הכבלים ודומיהם העשויים מכל חומר שהוא, בכל גודל ובכל עיצוב.

אף שהמילה מעלה במחשבה חבלים עבים, היא עשויה לציין חבל בכל גודל שהוא, כפי שכתוב למשל במעשה החושן בשמות: "וּשְׁתֵּי שְׂרָשְׂרֵת זָהָב טָהוֹר מְגֹבֶלֶת תַּעֲשֶׂה אֹתָם מַעֲשֵׂה עֲבוֹת, וְנִתְּתָה אֶת־שְׂרָשְׂרֵת הָעֲבֹתָת עַל־הַמְּשַׁבָּצָת" (כת, יד). מַעֲשֵׂה עֲבוֹת - מעשה חבל קלוע; שְׂרָשְׂרֵת הָעֲבֹתָת - שרשרות החבלים הקלועים.

מְקַלְעוֹת, מַעֲשֵׂה מְקַלְעוֹת

■ (באנגלית: basketry, basket work)

חפצים עשויים בקליעה, כגון מחצלות, סלים, קערות וכברות.

הַטְּלָאָה, מַעֲשֵׂה טְלָאִים

■ אפליקציה (באנגלית: appliqué [מצרפתית], patch work)

צורות שונות של חתיכות בד, לְבָד וכדומה המוצמדות לרקע של בד אחר וכיוצא בו, לקישוט או לעיצוב אמנותי.

הַטְּלָאָת רְבָדִים - הצמדה של שכבה על גבי שכבה (באנגלית: applied patterns).
הַטְּלָאָת תְּשַׁבֵּץ - שיבוץ של בדים הגזורים בצבעים שונים זה בתוך זה או זה בצד זה על פי דָגָם (באנגלית: intarsia).
המונחים הַטְּלָאָה, מַעֲשֵׂה טְלָאִים, באים במקום המונחים עלית, מַעֲשֵׂה עלית.

הַדּוּרִים

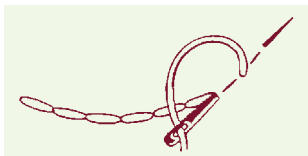
הידורים

כלל תוספות הקישוט למוצרי טקסטיל, בעיקר לבגדים (גם לְמַדִּים), לריפוד רהיטים ולווילונות. דוגמאות להידורים: פְּתִיל (cord), כגון פְּתִיל קלוע, פְּתִיל שזור, פְּתִיל סרוג; סְרָט (ribbon), כגון סרט קלוע, סרט תְּחָרָה; נַעֲצוּצִים, מְסַמְרוֹת ("נִיטִים"); גְּדִיל פְּדוּרִי, פִּיף ("פּוֹנְפוֹן"); נַצְנָצִים ("פִּיטִים"); צורת היחיד נַצְנָץ. הן צורת היחיד הן צורת הרבים הגייתן מלרע).

■ (באנגלית: back stitch)

תֵּךְ רְצוּא וְשׁוּב

תך מצמיד שנראָה על פני האריג כתך בסיסי מעשה מכונה.

המונח נקבע בהשראת האמור במעשה מרכבה ביחוקאל: "וְהַחִיּוֹת רְצוּא וְשׁוּב כְּמִרְאֵה הַבְּזָק" (א, יד). כלומר תנועתן המיוחדת של החיות היא ריצה קדימה וחזרה לאחור. רצוא היא צורת מקור המתאימה לשורש רצ"י (באל"ף במקום ה"א בסוף המילה); השורש רצ"י מחליף כאן את השורש רו"ץ ומשמש באותו המשמע.

הצירוף תֵּךְ רְצוּא וְשׁוּב בא במקום הצירוף תֵּךְ מְכוּנָה. הוא נקבע על שום שהתך נתפר שני צעדים קדימה (מתחת לבד) וצעד אחד לאחור (מעל הבד). הצירוף תֵּךְ מְכוּנָה היה בעל משמעות לפני עשרות שנים, בציינו תפירה מעשה־יד שנראית (רק על פני הבד) כמו תפירת המכונה המיוחדת. כיום, שאפשר לתפור במכונות התפירה תֵּפִים מסוגים שונים, היה צורך לקבוע צירוף אחר.

המונחים שבעלון הזה הם לקט מתוך רשימת מונחים שהכינה הוועדה למונחי אריגה אמנותית. קצתם מתוך "מונחי רקמה, תחרה והידורים" וקצתם מתוך "טקסטילים בשימוש הארכאולוגיה". המונחים אושרו במליאת האקדמיה.

מעמד השורש במילונות העברית החדשה

ראובן מירקין

של"ם פזורים בשבעה מקומות במילון זה, אפילו בניין הופעל הופרד מן הפעיל, ובניין פועל הופרד מבניין פיעל! עברו שלושים שנה ושיטתו של מילון "מגידו" העברי-אנגלי - שיטה שבה מפרקים את השורש מן הפעלים הנגזרים ממנו ומפזרים אותם כל אחד במקומו בסדר הא"ב של צורת היסוד שלו - אימצו אותה מחבריו של "מילון ההווה" (1995),¹⁰ אלא שהם צעדו צעד נוסף, שהוא הוא חידושו העיקרי של מילון זה: במקום צורת הנסתר בעבר, שנהגה במילונות העברית במשך דורות, קבעו את צורת הבינוני - ההווה - כצורת היסוד של הפועל, וכך למשל שבעת בנייניו של השורש **של"ם** מובאים בערכי הבינונים שלהם - בהשוואה אל הסדר על פי צורת הנסתר בעבר שבמילון "מגידו":

מילון מגידו (1965)	מילון ההווה (1995)
הוּשַׁלְם (עמ' 146)	מוּשַׁלְם (עמ' 293)
הַשְּׁלִים (עמ' 198)	מְשַׁלֵּם (עמ' 408)
הַשְּׁתַלֵּם (עמ' 202)	מְשַׁלֵּם (עמ' 414)
נְשַׁלֵּם (עמ' 484)	מְשַׁלֵּם (עמ' 414)
שׁוּלַם (עמ' 658)	מְשַׁתַּלֵּם (עמ' 421)
שְׁיַלֵּם (עמ' 668)	נְשַׁלֵּם (עמ' 489)
שְׁלַם (עמ' 675)	שְׁלַם (עמ' 659) ¹¹

בסקירותיי על מילון "מגידו" העברי-אנגלי¹² ועל "מילון ההווה"¹³ חלקתי על פירוק השורש ופיזור בנייני הפועל על פני הא"ב כולו, וכך כתבתי: "סבור אני שבלשון העברית השורש אינו רק מהות בלשנית מופשטת, אלא ישות חיה ונושמת בתודעתם של דוברי העברית בימינו. אי אפשר להסביר יצירת פעלים כגון **הַגְנִיט וּנְגַנֵט** בלשון הילדים אלא אם כן רואים במילה **מְגַנֵט** מילה עברית הנגזרת מן השורש **גנ"ט**".¹⁴

לצערי, הלכו כמה מילונים ("מילון ספיר" מרוכז 1997, 2004² ו"מילון ספיר" אנציקלופדי 1998, 2002²) בעקבות "מילון ההווה", הן בפירוק השורש ופיזור בנייני הפעלים הן בקביעת צורת הבינוני - ההווה - כצורת היסוד של ערכי הפועל. שמה אני שעורכי מהדורתו המחודשת של מילון אבן-שושן (2003) שמרו על מתכונתו של "המילון החדש" מן השנים 1966-1970, מתכונת שבה כל בנייני הפועל הגזורים משורש מסוים סדורים בו.

לדעתי, הלכו המילונים העבריים של העשור האחרון בדרך לא נכונה כשפירקו את השורש. איני מקבל את נימוקיהם של בעלי המילונים הללו - לא את נימוקיהם המעשיים-הדידקטיים ולא את נימוקיהם העקרוניים. איני רוצה לחזור על מה שכבר כתבתי בעניין זה בשתי הסקירות הנזכרות למעלה. מה שאני מבקש להוסיף כאן הוא שלדעתי אף בן-יהודה הרחיק לכת בהוצאת שמות הפעולה והבינונים (השמניים) מכלל שורשי הפעלים. לדעתי, ראוי להביאם בסמוך לערכי הפעלים, שאתם שמות פעולה ובינונים 'שמניים' גזורים מהם: **כְּתִיבָה** ליד **כָּתַב**, **שְׁמִיכָה** ליד **שָׁמַר**; **דְּבוּר**, **סְבוּם**, **סְפוּר** ליד **דָּבַר**, **סָכַם**, **סָפַר**; **הַצְטַדְקוּת**, **הַסְתַדְרוּת** ליד **(צד"ק)** **הַצְטַדַק**, **(סד"ר)** **הַסְתַדַר**; **הַבְחָנָה** (ואף **אִבְחָנָה**), **הַשְכָּמָה** ליד **(בח"ן)**

כמעט תשעים שנה לאחר הופעתו בצרפתית (1916), ראה עתה אור תרגומו לעברית של ה"קורס בבלשנות כללית" מאת פרדיננד דה-הוסויר¹ - ספר היסוד של מדע הלשון במאה העשרים, לפחות עד הופעת ספרו של נועם חומסקי "מבנים תחביריים" בשנת 1957. מושגים כמו "תיאור סינכרוני" ו"תיאור דיאכרוני", "לשון" (langue) ו"דיבור" (parole), "פרדיגמה" ו"סינטגמה", "דימוי אקוסטי" (=המסמך) ו"מושג" (=המסומן) - מושגים שגורים הם על לשונו של כל בלשן בדורות האחרונים, ומקור כולם פרי רוחו הגאונית של פרדיננד דה-הוסויר.

ההבדל שבין parole ל- langue, כפי שתפסו דה-הוסויר, אינו מיתרגם בקלות לעברית במונחים "לשון" ו"דיבור", שכן במונח "לשון" דה-הוסויר מכוון לאותה תשתית מופשטת, אותה מערכת מובנית של תבניות וכללים, השוכנת בראשם של דוברי לשון מן הלשונות, כלומר לשון שבכות, שהוצאתה אל הפועל, מימושה בפי דוברי אותה לשון - הן בדיבור פה הן בכתב - היא היא פעולת ה"דיבור". לו היה דה-הוסויר חוקר הלשונות השמיות, ולא ההודו-אירופיות, ולו למשל הייתה לשונו עברית, לא צרפתית - איזו דוגמה היה מציע להבדל שבין "לשון" ל"דיבור"? מעז אני לחשוב שבגדר ה"לשון" היה מציע את השורש, ואילו בגדר ה"דיבור" - את השמות לסוגיהם ובראש וראשונה - את הפעלים לבנייניהם.

במילונים העבריים שבימי הביניים - בהשפעת המילונים הערביים - היה השורש ערך-על, שתחתיו באים כל הפעלים והשמות הנגזרים ממנו. נוהג זה נהג אף במילוני המאה התשע-עשרה,² בתקופת ההשכלה, למן "אוצר השרשים" של יהודה בן-זאב (1807-1808) דרך "האוצר" של שמואל יוסף פין (1884-1887) ועד "היכל הקודש" - הוא הקונקורדנציה לתנ"ך של שלמה מנדלקרן (1896). כך במילונים העבריים החד-לשוניים, אבל כבר בשנת 1835 נזנח עיקרון זה במילון "מאיר נתיב"³ - "הוא ספר שרשים עברי, רוסיסי, אשכנזי" - שמחברו מסביר בהקדמתו מפני מה שמות כמו **מלאך ומלאכה** הובאו באות **מ"ם** ולא בשורש **לא"ך**.⁴

אליעזר בן-יהודה היה המילונאי הראשון שסטה מן הנוהג להביא את כל מילות הלשון העברית בשורשיהן. אמנם את בנייני הפעלים הביא בשורשיהם, אבל את השמות לסוגיהם - אף אלה ששורשיהם שקופים, והם רוב השמות, ואף את שמות הפעולה - סידר כל אחד לעצמו בערכו על פי הא"ב של אותיותיו. בן-יהודה הנהיג סדר זה כבר בניסיונו השני להוציא מילון עברי שלם בשנת תרנ"ה.⁵ במילונו הגדול, שהתחיל לצאת קונטרסים קונטרסים בשנת 1908, ייחד בן-יהודה מקום גם לשורשי המילים ורשם את השורשים במקומם בסדר הא"ב. בשורש רשם את כל הערכים הנגזרים ממנו, שמות ופעלים, כגון **אבן**, ממנו **אָבֵן**, **אָבֵן**, **אָבֵן**, **אָבֵן**, **הַתְאָבְנוּת**. נוהג זה הועתק כעבור חמישים שנה בידי יעקב כנעני ב"אוצר הלשון העברית" (1960-1989), וכנעני ייחס חידוש זה לעצמו.⁷

מה שאירע במאה התשע-עשרה במילון העברי-לועזי "מאיר נתיב"⁸ הוא שאירע במאה העשרים בכמה מילונים עבריים-לועזיים, ששינו מן הסדר שהנהיג בן-יהודה: סדר שעל פיו השמות באים בערכיהם ואילו הפעלים - בשורשיהם. אחד הראשונים שזנח נוהג זה היה מילון "מגידו" העברי-אנגלי של ראובן מירקין ואתה אברהם לבנסטון משנת 1965.⁹ במילון זה כל בניין מבנייני הפועל בא בסדר הא"ב של צורת הנסתר בעבר. למשל, שבעת בנייני הפועל של השורש

מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית אתר האינטרנט "מאגרים" פתוח לציבור <http://hebrew-treasures.huji.ac.il>

האקדמיה ללשון העברית פתחה לציבור את אתר האינטרנט "מאגרים" ובו מסד הנתונים של הספרות העתיקה. באתר כונסו כ-4,300 חיבורים מתקופת הז"ל (המאה השנייה לפנה"ס) עד מוצאי תקופת הגאונים (המאה האחת-עשרה לספירה), ובהם כ-9,000,000 מילים. נוסחו של כל חיבור מבוסס על המסירה המהימנה ביותר שלו – בדרך כלל כתב היד המשובח ביותר. אתר "מאגרים" ילך ויתרחב באופן מתמיד ויעודכן בקביעות.

החיבורים שבאתר נמנים עם חטיבות הספרות האלה לסוגיהן:

- ◀ תעודות מדבר יהודה
- ◀ כתובות
- ◀ התלמוד והמדרש
- ◀ ספרות הגאונים
- ◀ התפילה והפיוט
- ◀ בלשנות: מסורה, דקדוק ומילונות
- ◀ מדעים
- ◀ ספרות הקראים
- ◀ שטרות, קולופונים קמעות ועוד

האתר מאפשר היצג קונקרדנציוני של כלל המאגרים ואחזור מובאות על פי שורשים, ערכים, צורות או צירופי מילים, וכן אחזור סקסטים על פי שם החיבור, שם מחברו, תאריכו או סוגו הספרותי.

מחיר: 200 ש"ח לשנה למשתמש יחיד • גרסת הדגמה בלא תשלום • לפרטים נוספים: acad2u@vms.huji.ac.il

על ההצעה לשינוי שיטת הניקוד לשוננו לעם (תשס"ה-תשס"ו), חוברת ג-ד

אחת הבעיות של העברית בדורנו כהגייתה וככתיבה היא הפער בין הנהגה לנכתב. בכתיבה המנוקדת העברית מקיימת שבעה סימני תנועות (ושווא וחספים), אבל בהגייתה היא מקיימת כיום רק חמש תנועות (הפתח והקמץ הגדול נהגים [a];; הסגול והצירי נהגים [e]). כבר מזמן נתעורר הצורך להתמודד עם הסתירה הזאת. לפני שנתיים הציע **מרדכי מישור** רפורמה בניקוד, שעיקרה שימוש בסימן הפתח במקום פתח וקמץ גדול ובסימן הצירי במקום סגול וצירי. הצעתו זו של **מישור** עוררה עניין רב משנתפרסמו עיקריה במאמרה של ימימה עברון בעיתון "הארץ" (ט"ו בסיוון תשס"ד), והיא גררה תגובות מתגובות שונות. מישור השיב על מקצתן במאמרו "הניקוד והבעיה היהודית" ("אקדס" תשס"ה, גיליונות 29, 30). עתה בפעם הראשונה מתפרסמת שיטתו במלואה – מנומקת, מפורטת ומודגמת. ארבעה מלומדים התעמתו עם הצעת מישור וביקרו אותה – **עוזי אורנן**, **אשר לאופר**, **אהרן ממן** ו**יוסף עופר**; דבריהם מובאים גם הם בחוברת.

ראוי לקבוע בהדגשת יתר כי ההצעה של מישור אינה הצעה של האקדמיה ללשון העברית. אין כאן אלא עיון אקדמי בלא כל היבט מעשי.

מחיר החוברת: 20 ש"ח

לשוננו לעם	
רבעון בענייני הלשון העברית בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית • ירושלים	
מחזור זה • חוברת ג-ד • תשס"ה-תשס"ו	
העורך: משה פלורנטין • חברי המערכת: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר	
תוכן העניינים	
119	משה בר-אשר פתח דבר
121	מרדכי מישור הניקוד שלנו על פרשת דרכים
151	עוזי אורנן אשר לאופר סימנים עתיקים לשימוש חדש? עברית דבורה ועברית כתובה הן תהליכי תקשורת נפרדים: לעניין הרפורמה בניקוד
156	אהרן ממן יוסף עופר הצעת מרדכי מישור לרפורמה בניקוד: תגובה
174	האם ראוי לשנות את שיטת הניקוד?
182	תשובה על התגובות
189	מרדכי מישור